

**Pe urmele piesei *Macbeth* în limba română.
Traducerea lui Vasile Demetrius**

**(Tracking down *Macbeth* in Romanian. Vasile
Demetrius's Translation)**

Daniela MARȚOLE

Universitatea *Ștefan cel Mare*, Suceava, România

Abstract:

The play *Macbeth* has been rendered in Romanian by ten translators and some of the printed versions are still read and used today. The translation that makes the object of our analysis is not one of these, but, rather, one that has been doomed to forgetfulness. The present paper aims at bringing back to memory both Vasile Demetrius, the translator, a hard working but failed intellectual that proved utterly unable to make his work visible, and the translation that shared the fate of its translator and stirred little interest at the time. This article is focused on the reestablishing of the historical truth regarding the publication of Demetrius's version. At the same time, the text of the translation is analysed at all the levels of language, in an attempt to document the state of the Romanian language in the first half of the 20th century,

Key words: *Macbeth*, Romanian translation, Vasile Demetrius, Romanian language

Vasile Demetrius a fost un scriitor prolific, colaborator la numeroase reviste literare, poet, nuvelist și prozator. Din nefericire, posteritatea nu i-a acordat o atenție deosebită, în ciuda faptului că și-a dedicat viața scrisului. În articolul din *Dicționarul general al literaturii române* (2004:625-626) se vorbește despre „versurile sale rafinate, cu tentă simbolistă, care îmbină meditația cu irizările florale” și despre nuvelele sale care „au adus un spor de calitate prozei realiste din primele două decenii ale sec. al XX-le” și sunt menționate cele două traduceri din *Hamlet* și *Macbeth*. Marcat de o copilărie grea, intră în contact cu cărțile lucrând la librăria Sfetea, moment evocat de fiica sa, Lucia Demetrius: „Abia când l-au angajat la Librăria Sfetea s-a liniștit. Cărți îi mai picaseră lui în mână, alergase după ele, dar aici erau cărți din belșug. Putea citi cât voia. Trebuia chiar să citească, pentru că Sfetea își trimitea angajații la muncitori acasă cu o tolbă de cărți, pe care trebuiau să le recomande cât se pricepeau. Tata se pricepea” (Demetrius, 2005: 9). Fiica sa, ea însăși scriitoare, împărtășind destinul literar al tatălui, scrie un volum de memorii care cuprinde perioada 1975-1991, în care „privilegiat de afectivitatea intensă a autoarei este tatăl, V. Demetrius, figura centrală, simbolică. Biografia lui capătă sub condeii fiicei dimensiunile unui destin exemplar al unui personaj de roman” (Burța Cernat, 2006).

În prefața volumului, Ovid Dimiseanu apreciază ca exagerat modul în care fiica își „supralicitează literar tatăl”, devenind polemică și acuzând criticii vremii de rea voință: „atitudinea față de tatăl ei a unora sau a altora și mai ales a celor care-i fuseseră apropiați, rămâne un criteriu de evaluare

omenească, poate cel mai concludent” (Demetrius, 2005:IX). În *Portrete și amintiri*, Victor Eftimiu surprinde la Vasile Demetrius aceeași incapacitate de a-și accepta limitele, modul superior în care se raporta pe sine și pe cei din familie la lumea exterioară, autovictimizarea și stările de furie pe care i le dădea statutul de neadaptat și neînțeles în care se autoexilase. În același timp, Eftimiu vorbește de inabilitatea (sau refuzul) scriitorului de a exploata piața literară, de a găsi nișa potrivită care l-ar fi făcut cunoscut și apreciat. Acest sentiment de frustrare este exacerbât de munca asiduă pe care o depune la conducerea colecției „Biblioteca pentru toți”, începând cu 1923, când trebuie să scoată de sub tipar volume care, în opinia sa, erau inferioare propriilor creații literare. În același timp, spune Eftimiu, „paralel cu poemele sale, V. Demetrius publica, în mizerabile condiții tehnice, romane din viața periferică a Bucureștilor, romane grave în care nu vibra umorul și vulgaritatea mahalalei, ci preocupările de umanitate ale unui suflet distins, care se apropia de oameni și de lucruri cu multă înțelegere și delicatețe. A fost într-adevăr un suflet delicat, un poet așa cum se închipuiau poeții în acea vreme, un izolat, un timid, aproape un ursuz, un om care trăia numai pentru visele-i interioare, în lumea poeziei lui, fără alte preocupări” (Eftimiu, 1965: 217).

Anul în care este publicată traducerea poate fi subiect de controversă. Există o problemă de datare pentru că volumele nu au nici o mențiune a anului publicării. 1936 este anul cu care este înregistrată traducerea în arhiva bibliotecii universitare din Iași, an care apare și în mențiunea volumului din *Dicționarul general al literaturii române* la secțiunea „traduceri” din articolul dedicat lui

Demetrius. Pe pagina de gardă a volumului apare numărul 139-140, același din Catalogul „Bibliotecii pentru toți”. Urmând un algoritm simplu și logic, Pia Brânzeu calculează data publicării în funcție de anul 1896, când iese de sub tipar volumul cu nr.114 și ajunge la concluzia că traducerea lui Demetrius apare în jurul anului 1910 (Brânzeu, 2006: 29). În *Bibliografia românească modernă* (Teodorescu și Fochi, 1986: 64), însă, unde sunt menționate traducerile lui Demetrius din Balzac, Blasco Ibanez, P. Bourget și Maupassant publicate între 1911-1918, nu apare nici o notă privind traducerea piesei *Macbeth*. Ba mai mult, în volumul al patrulea al aceleiași lucrări (Angheluță și Miclescu, 1996:225), în articolul dedicat lui Shakespeare, este menționată traducerea dramei *Macbeth* de V. Anestin, informație pe care, până în momentul de față al cercetării noastre, nu am putut-o verifica în nici o altă sursă iar volumul nu l-am găsit în bibliotecă. Presupunem că o carte care are o existență materială și un autor care, deși perceput modest, are o activitate susținută în lumea culturală românească, ar fi avut un ecou suficient încât să lase o urmă cât de mică în documentele timpului. Vom considera, prin urmare, că traducerea dramei *Macbeth* apare în 1936 la București, la Editura Librăriei „Universala” Alcalay & Co. Textul în sine, sursa noastră finală și incontestabilă, ne va oferi informații suplimentare legate de această problemă.

Chiar din cele câteva rânduri introductive ale volumului, pe care le redăm aici, aflăm că nu este o traducere după un text englezesc: „Dacă am fi cunoscut limba engleză, cea veche din secolul al XVI-lea, sau cea din zilele noastre, am fi fost în și mai mare cumpănă: după cine să traduci, pe cine să-l crezi: pe poetul

Rowe, cel care, în 1714, revede textul ca un poet din epoca aceea, sau pe Pope, alt mare scriitor, acesta însă din veacul al XIX-lea. Pantazi Ghica și Leopold Stern, cunosători ai limbii engleze și cărturari, nu cred să fi tălmăcit mai adevărat, mai frumos, mai puternic pe Shakespeare, decât alții. Întrucât ne privește, ne-am dat toată silința ca lucrarea de față să fie vrednică de consultat de către cei cari s'ar încumeta să-l mai traducă pe Macbeth și să fie citită cu plăcere.” Dilema proiectată de V. Demetrius este legată de doi editori ai lui Shakespeare de la sfârșitul secolului al XVII-lea începutul secolului al XVIII-lea, Nicholas Rowe, dramaturg englez, cunoscut și pentru faptul de a fi editat pentru prima dată textul lui Shakespeare, intervenind în diviziunea scenelor și de Alexander Pope, poet englez, care contaminează textul rescriind anumite versuri pe care nu le consideră suficient de reușite.

Afirmația defensivă a lui Demetrius implică rolul minor pe care îl are în traducere textul sursă. Pe lângă talentul traducătorului pe care, după cum insinuează Demetrius, cunoașterea unei limbi nu îl certifică și nici nu îl condiționează, pentru a obține o traducere bună este necesar să găsești un text intermediar bun. Prin urmare, dilema alegerii între două ediții englezești nu dispare când ai la dispoziție doar texte intermediare, ci doar când ai acces doar la un singur text. Variantele franceze de care se spune că Vasile Demetrius s-a folosit în traducere sunt cele ale lui George Duval și Emile Montegut (Brânzeu, 2006:43), însă în catalogul colecției „Biblioteca pentru toți” în dreptul titlului *Macbeth* apare mențiunea „traducere după 7 texte de V. Demetrius”(Catalogul, [s.a.] :29).

Comparând textul lui Demetrius cu textele lui Guizot, Mentégut și Hugo, este evident că trebuie să fi avut mai multe surse. Replicile vrăjitoarelor de la începutul piesei apar în primul Folio în ordinea *1,2,3,1,2,3,1,Toate*. În varianta lui Montegut ordinea replicilor este *1,2,3,1,2,3,1,2,Toate*. Cele două copii ale textului lui Demetrius pe care le-am folosit nu au prima pagină, care ar fi cuprins primele trei replici, însă următoarele replici ale vrăjitoarelor vin în ordinea *-, -, -, 1,2,3,1,2,3,Toate*¹. Astfel, cele trei vrăjitoare au fiecare câte trei replici individuale. Această rearanjare a replicilor are logică, dat fiind faptul că numărul nouă, multiplul de trei al numărului simbolic trei, este reluat în scena a treia din actul I, în descântecul vrăjitoarelor: “Thrice to thine and thrice to mine/ And thrice again to make up nine” (I.3.29). În lista personajelor la Montegut apare *un fils de Macduff*, în textul lui Demetrius găsim *un băiețel al lui Macduff*. Influența lui Montégut pare să fie evidentă în câteva fragmente, de exemplu în replica în care Lady Macbeth invocă spiritele, din actul I, scena V:

Venez, esprits qui acompagnez les penseés de mort; dépouillez-moi ici de mon sexe, et remplissez- moi, de la couronne de la tête à la pointe de l’orteil, de la plus	Veniți, veniți, duhuri care însoțiți gândurile de omor; luați-mi sexul și umpleți-mă din creștet până-n tălpi cu cea mai nemiloasă cruzime. Îngroșați- mi sângele, puneți stăvilare
---	--

¹La fel sunt concepute replicile în ediția în engleză a lui Peter Alexander, cunoscută ca The Alexander Text, apărută în 1951 și folosită de BBC la ecranizarea tuturor pieselor.

<p>implacable cruauté! épaissez mon sang; fermez accès et passage à la compassion, afin que nule scrupuleux retour de la nature n'ébranlent mon atroce dessein et n'établisse une trêve entre lui et son exécution! Entrez dans mes mamelles de femme, et servez vous de mon lait comme de fiel, ministres du meurtre... (Shakespeare, s.a. 1870?:431-432)</p>	<p>inimii mele, pentru ca nicio întoarcere la natură să nu clatine cumplitul meu țel și să nu aducă răgaz între el și faptă. Intrați în sânii mei de femeie, slujiți-vă de laptele meu ca de fiere, sfetnici ai omorului... (Shakespeare, 1936:30)</p>
--	--

Traducerea lui Demetrius ambiguizează sensul fragmentului datorită folosirii metonimice a cuvântului *inimă* și a formulării neclare *întoarcere la natură*. Montégut redă prin *compassion* „compasiune” cuvântul englezesc *remorse* „remușcare”. Echivalența nu e perfectă, însă sferele semantice ale celor două cuvinte sunt destul de apropiate. Opțiunea lui Demetrius are un sens prea general căci inima, ca sediu al sentimentelor, poate adăposti o gamă variată de trăiri. Montégut particularizează mai departe efectul obținut prin *compassion*, folosind adjectivul *scrupuleux*. Demetrius denaturează sensul lui *scrupuleux retour de la nature* căci nu e vorba de o întoarcere la natură ci, cel puțin în unele interpretări ale fragmentului, de *întoarcerea naturii*, de revenirea caracteristicilor feminității, printre care sentimentul compasiunii, înlăturate prin invocarea spiritelor. Nu este singurul caz în care Demetrius dovedește numai

o înțelegere parțială a textului lui Shakespeare. Poate din această cauză stilul lui este foarte concis, replicile personajelor sunt mai scurte, sunt folosiți mult mai puțini determinanți adjectivali și adverbiali, cum o dovedește și fragmentul de mai sus.

La nivel grafic identificăm aceleași caracteristici prezentate de celelalte traduceri de după 1900, traducătorul respectând ortografia vremii. Textul este scris cu **â**, cu excepția cuvântelor *urît* și *hotărî*. **U** final neaccentuat este notat la auxiliarul de viitor persoana I singular dar și la alte câteva cuvinte: *mă voi duce* (14)², *obicei* (40), *războiu* (135), *unchiu* (154). Consoana *n* este dublată în cuvinte ca: *înnecat* (15), *înnăbușiți* (40), *înnebunești* (46). Apostroful este folosit în concurență cu cratima. Ca o regulă, pe care am dedus-o din exemple, apostroful notează elidarea unui sunet, dar și procliza la formele pronominale *s* și *v*: *străluce'n* (11), *n'am spus* (94), *c'o să* (44), *s'a luptat* (9), *s'a purtat* (9), *s'a închegat* (15), *s'ar părea* (p. 16), *v'ați dus* (p. 16). Uneori apostroful este folosit greșit: *v'a veni* (93). Cratima leagă de verb celelalte forme pronominale atone enclitice sau proclitice: *l-a crăpat* (10), *i-a dat* (10), *duceți-l* (p. 11), *dă-mi* (14), *i-am cerut* (p. 14), *spune-i* (42), *du-te* (44).

Nivelul fonetic:

La nivel fonetic am remarcat:

- notarea lui **-îé** cu **-é**: *trebue* (11), *trăește* (18), *tăgădue* (120), *bănueli* (120) *nărue* (153), *femee* (147), *creer* (147), *peire* (72), care este însă doar o convenție grafică, pronunția redând

---

² Toate exemplele în limba română sunt din textul lui Demetrius (Shakespeare, 1936)

diftongul. Apar însă și forme concurente *stăruie* (12), *trăiește* (21), *răsfoiesc* (23), *pierzi* (159).

- fonetismul *vieață* (21);

- fonetismele *prăsele* (42) și *turburări* (53); dacă forma *turburare* este motivată etimologic (<Lat *turbulare <turbare), forma *prăsele* este doar o variantă familiară a cuvântului *plăsele*;

- formele epentetice *mâine* (152), *câine* (147). Substantivul *mână* are pluralul *mâni* (147), *mânile* (153);

- fonetismul *deseară* (67);

- în mod absolut neașteptat înregistrăm forma *curagioasă* (22), unul dintre puținele indicii în sprijinul ideii că textul a fost tradus și publicat în primul deceniu al secolului al XX-lea; am notat însă și forma *curajul* (159);

- preferința grafică, și în textul lui Demetrius, pentru perechea consoană surdă-consoană sonoră: *răsvrățiții* (20), *îndrăsneților* (20), *desnodământ* (22), *sbor* (25), *sgomot* (48), *jicnesc* (120), *posnaș* (122), însă am înregistrat și forme concurente cu consoană sonoră: *izbânda* (12), *războiu* (135);

- timbrul consoanele **ș** și **ț** este moale în cuvintele *șapte* (68), *șea* (118), *noblețe* (26), *simțiminte* (76);

- formele cu timbrul moale al consoanei **r**: *strejer* (42) *lacrimi* (162), apar în concurență cu cele velarizate: *lacrămi* (35), *trăsăriri* (18);

- consoana **n** are timbru dur în *imagină* (89) „,imagine”.

Nivelul morfologic:

În cazul substantivului, remarcăm două forme de plural astăzi învechite: *boale* (126) și *căminuri* (148), astăzi specializat

pentru substantivul *cămin* “horn”. Am înregistrat o formă de vocativ în **o**: *Hecato* (92).

Adjectivul *nou* apare cu forma nearticulată de feminin și neutru plural *noui*: *vești noi* (9), *noui vaiete* (118), *noui dureri* (118) și cu forma articulată *nouile*: *nouile onoruri* (23).

Comparația adjectivului este realizată atât cu *prea* cât și cu *foarte*: *prea piosul rege* (95), *prea îngrijită* (128), *foarte adevărată* (128).

Pronumele relativ *care* are forma *cari* pentru masculin plural: *cei cari* (24), *copii și servitori cari* (25), *tineri cari* (142), *aceia pe cari* (143) iar în celelalte cazuri apare cu forma *care*: *cugete care* (75), *caracterul tău, care* (28), *însușiri care* (28).

În cazul verbului remarcăm o frecvență mai ridicată a timpului perfect compus, folosit în alternanță cu perfectul simplu. Am identificat și două forme iotacizate *viu și eu* (73) și *s'o ție* (149).

Verbele *a vrea* și *a lua* au la indicativ și conjunctiv prezent persoana a II-a singular forma *vreai* (29), *să vreai* (119) și *să iai* (153). Forma de imperfect persoana I a verbului *a sta* este *stam* (152).

Nivelul sintactic:

La nivel sintactic am identificat două cazuri de dezacord. Primul caz, „cugete care ar fi trebuit să piară odată cu aceia cari *ți le iscase*” (75, poate fi motivat prin tendința, în registrul familiar, de a folosi forme omonime la persoana a III-a singular și plural. Cel de-al doilea caz „toți acei cari din nenorocire țin de neamul *al cărei* șef este el”(110) ar putea fi o greșeală de tipar, însă dată fiind frecvența extrem de redusă a pronumelui relativ în genitiv

(am mai identificat un singur alt caz unde pronumele este folosit corect: „aceiași ermiți a căror datorie” 33), nu ne putem pronunța. Remarcăm și la Demetrius folosirea frecventă a atributului prepozițional: „atacurile *împotriva dușmanului*” (11), „laude *pentru apărarea regatului*” (20), „mânile de călău” (46), „gemete *de moarte*” (53), „primejdie *de moarte*” (72) „onoruri *de oameni slobozi*”. Am identificat și câteva cazuri de complement indirect cu determinant nominal și adjectival: „sunt rob bănuielilor și temerii” (83), „furtuna fatală corăbiilor” (10), „lacrimile firești tristeței” (26). După formulele de salut complementul indirect este realizat cu prepoziție: „bună ziua la amândoi” (52), „noapte bună la toți” (90), însă am înregistrat și forma fără prepoziție după verbul *a spune*: „vă spun tuturor noapte bună” (p. 90). În cazul verbului, am identificat o formă la diateza pasivă realizată cu ajutorul reflexivului: „vinul vieții s’a băut” (56).

Nivelul lexical:

La nivel lexical, traducerea lui Demetrius pare locul de întâlnire al înclinațiilor etnicizante identificate în cele trei traduceri anterioare din secolul al XX-lea și al tendințelor neologice manifestate în versiunile dinaintea de 1900 și din această cauză putem să vorbim de două mari categorii de termeni. În prima categorie includem termenii populari și regionali și forme mai degrabă specifice stilului familiar, dintre care unele au fost identificate deja în traducerile deja analizate. Este vorba de cuvinte ca: *hal* (9) „stare rea”, *liman* „țârm”(14), *crezământ* (18), *adăstat* (21) „așteptat”, *arvună* (22) „aconț”, *rachiu* (37), *grozavă* (38) „îngrozitoare”, *pologuri* (42) „plapume”, *omorul hâd* (42), *năimiți* (156) „angajați, plătiți”, *mărturii spurcate* (47) „murdare”,

întartă (51) „ațăță”, *odaie, iatac* (55), *chibzuială* *tărăgănitoare* (58), *prostime* (72) „mulțime, gloată, sărăcime”, *tămădui* (75) „vindeca”. Cuvântul *ginere* este reluat ca sinonim al lui *mire* în nota de la pagina 12 care explică substantivul propriu Bellona: *mirele Bellonei* - „Bellona este zeița războiului. Macbeth, victorios, este ginerele ei”. Cea de-a doua categorie cuprinde termeni neologici și expresii a căror folosire este datorată influenței textelor în limba franceză care i-au servit ca intermediar lui Demetrius. Dintre aceștia: *ermiți* (33) < fr. *ermite, narcotice* (43) < fr. *narcotique, urină* (51), *arenă* (69), *investit* (72) < fr. *investir, himeră* (75) < fr. *chimère, a uzurpa* (95) < fr. *usurper, tiran* (95) < fr. *tyran, a conjura* (102) < fr. *conjurer, leal* (119) < it. *leale, principe* (120) < it. *principe, viții* (121) < fr. *vice* (forma *viții* este motivată de etimonul latinesc *vitium*-i), *avarție* (122) < fr. *avarice, credulitate* (125) < fr. *crédulité, simptome* (147) < *sympôme, purgativ* (147) < fr. *purgatif, sanguinară* (151), *bravură* (157) < fr. *bravoure, laș* (159) < fr. *lâche, a se prosterna* (160) < fr. *prosterner, funebră* (162) < fr. *funèbre*.

De această dată, influența franceză, filtrată prin câteva decenii de rezistență critică, conferă textului modernitate și actualitate chiar dacă uneori termenii folosiți pot părea livrești: „atunci predă-te, lașule, și să trăiești ca un obiect de curiozitate pentru contemporani” (159), „dacă poți, doctore, să studiezi simptomele, să descoperi boala țării și s’o faci să-și regăsească sănătatea de mai nainte, atunci te voi aplauda și ecourile vor răspunde aplauzelor mele” (147). „Când a avut loc ultimul ei acces de somnambulism?” (134).

Traducerea lui Demetrius se remarcă prin fluentă și claritate chiar și în acele părți considerate dificile, însă o calificăm ca mai puțin importantă în istoria dramei *Macbeth* în România. O cauză posibilă ar putea fi situarea diacronică a traducerii după alte cinci versiuni, dintre care trei, realizate de Const. Al. Ștefănescu (1912), Adolf Stern (1922) și Mihail Dragomirescu (1925), acoperă, împreună cu lucrarea lui Demetrius, o perioadă mai mică de douăzeci și cinci de ani. Alegerea lui Demetrius de a traduce în proză poate fi, de asemenea, un motiv important, având în vedere faptul că trei din traduceri anterioare sunt în versuri iar după douăzeci de ani, în 1957, Ion Vinea publică, tot în versuri, ceea ce avea să fie, în limba română, versiunea canonică a piesei vreme de mai bine de cincizeci de ani.

Cu toate acestea, în ciuda valorii modeste din punct de vedere literar, traducerea lui Demetrius prezintă interes din punctul de vedere al limbii române folosite, așa cum reiese din exemplele de mai sus. Cum procesul traducerii este condiționat istoric și geografic, toate traduceri pot fi privite ca variante diacronice și diatopice ale unui text. Versiunea de față este un document de limbă română așa cum era folosită în prima jumătate a secolului al XX-lea.

REFERINȚE BIBLIOGRAFICE:

ANGHELUȚĂ L., Miclescu L. (ed.), *Bibliografia românească modernă (1831-1918)*, vol. 4 (R-Z), București, Editura Academiei, 1996, p. 255 (la articolul *Shakespeare, William*).

- BRÂNZEU, P. (2006): „Recycling Old texts: Petre P. Carp’s Translation of *Macbeth*(1864)” în *Shakespeare in Nineteenth-Century Romania* , Monica Matei- Chesnoiu (ed.), București, Humanitas.
- BURȚA-CERNAT, B. (2006): *Memoria ca datorie*, în „Observator cultural”, februarie 2006, nr. 307, la http://www.observatorcultural.ro/Memoria-ca-datorie*articleID_14796-articles_details.htmlvizitatla_27.10.2011.
- DEMETRIUS, L. (2005): *Memorii*, București, Editura Albatros.
- EFTIMIU, V. (1965): *Portrete și amintiri*, București, Editura pentru Literatură.
- SHAKESPEARE, W. (1821): *Œuvres complètes de Shakespeare*, traduites de l’anglais par Leturneur, Nouvelle Édition, revue et corrigée par F. Guizot et A. P. traducteur de Lord Byron, Tome III, Imprimerie de Fain, Place de l’Odéon, Paris.
- SHAKESPEARE W. (s. a. 1870?): *Œuvres complètes de Shakespeare*, traduites par Émile Montégut Nouvelle Édition, Imprimerie Generale de Ch. Labare, Paris.
- SHAKESPEARE, W. (1936): *Macbeth: tragedie în cinci acte*, București, Alcalay.
- SHAKESPEARE, W. (1964): *Othello, Le roi Lear, Macbeth*, traduction de Francois-Victor Hugo, Paris, Garnier-Flammarion.
- SHAKESPEARE, W. (1994): *Macbeth*, Croydon Surrey, Penguin Classics.
- TEODORESCU, T. (1986): Rodica Fochi ș.a., *Bibliografia generală modernă (1831-1918)*, vol 2 (D-K), București, Editura Științifică și Enciclopedică.

-----[s.a.], *Catalogul „Bibliotecii pentru toți”*, Orânduit în ordinea alfabetică după autori, București, Editura Librăriei „Universala” Alcalay, București.

----- (2004) *Dicționarul general al literaturii române*, volumul 2, litera C/D, București, Editura Univers Enciclopedic.